

Gábor Kálmán

Bevezető

A kötet a Társadalmi átalakulás és ifjúság – A szabadság mint esély? 1997. április 4-5-én a Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságpszichológia Szakosztálya, az Oktatókutatató Intézet Ifjúságkutató Csoportja, a TÁRKI Ifjúságkutató Adatbankja és az Ifjú Szociológusok Társasága által rendezett konferencia előadásait tartalmazza. A kötet szerkesztésekor azt a megoldást választottuk, hogy minden felvetett gondolatnak, kérdésnek helyt adunk. Ezúttal is szeretnénk megköszönni Garami Erikának, Narancsik Ágnesnek, Degovics Csillának és Baranyi Katalinnak a kötet összeállításában végzett áldozatos munkáját.

Szabadság mint esély?

A konferencia megrendezésekor, a Társadalmi átalakulás és ifjúság – A szabadság mint esély? címmel azt akartuk kifejezni, hogy a társadalmi átalakulás nem egy olyan útnak kell tekintenünk, amely az egyik, a kommunista rendszerből a másikba, a kapitalista rendszerbe vezet, hanem egy olyan útnak, amely a szabadsághoz vezet, egy olyan nyitott társadalomhoz, melynek kialakításához nincsenek kész receptek, előre megjósolható forgatókönyvek. A szabadsághoz vezető út feltétele a magántulajdonon kialakuló piacgazdaság kiépülése, de ahogyan az összeomlott szocialista rendszerekben létezett esélyegyenlőtlenség és szolgaság, ugyanúgy a piaci rendszerekben is létezik esélyegyenlőtlenség és szolgaság. Az átalakuló társadalomban ráadásul az elmúlt évtizedek szocializmusa nem múlhat, illetve nem múlik el egyik napról a másikra. A szabadság mint esély kérdőjével egyszerre akartuk jelezni a szabadsághoz vezető út ismeretlenségét, illetve az új társadalom és a régi esélyegyenlőtlenségeinek, szolgaságainak veszélyeit, melyek a szabadság esélyét hátráltathatják, kétségbe vonhatják, megkérdőjelezhetik.

A társadalmi átalakulás szabadsághoz vezető útjának meghatározó tényezője a demokrácia, amely viszont nem egyenlő a politikai intézményrendszer kiépülésével. Megközelítésünkéből következik, hogy a társadalmi átalakulás szabadsághoz vezető útja, annak ellenére, hogy meghatározó tényezője a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülése, nem egyenlő a piacgazdaság kiépülésével. A társadalmi átalakulás szabadsághoz vezető útja elképzelhetetlen olyan civil társadalom nélkül, mely útját állja a régi és új szolgaságoknak, védelmet és biztonságot nyújt az átalakulás veszteseinek, illetve ha nem, figyelmeztet a társadalom polgárai életét lépten nyomon kísérő veszélyekre, konfliktusokra.

A társadalmi átalakulás szabadsághoz vezető útja alapvető kérdésként vetődik fel egy ifjúsággal foglalkozó konferencián. A magántulajdonon alapuló piacgazdaság megnyitja az utat a szabadsághoz, de mit jelent ez a fiatalok számára, milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy élni tudjanak a szabadsággal? A fiatalok szabadságának milyen kockázatait és veszélyei vannak?

Ifjúsági korszakváltás

A fiatalok szabadsághoz vezető útja összekapcsolódik az ifjúsági korszakváltás kérdésével. Nyugat-Európában a hatvanas évektől kezdődően, a nyolcvanas évekre ifjúsági korszakváltás következett be. A korszakváltás lényege a társadalmi reprodukció megváltozása, illetve az iskolai tudás felértékelődése. Jellemzője a korszakváltásnak az ifjúkor meghosszabbodása, az amatőr ifjúsági státusz professzionális státusszá alakulása. A fiatalokat közvetlenül ellenőrző intézményeket (munkahely, család, politikai szervezetek) a közvetett ellenőrző intézmények – mass mediák, fogyasztói ipar – váltják fel. Az ifjúság autonómiája, önállósága megnövekszik. Fokozódik a nemzedéki szerveződés szerepe, éleződnek a fiatalok és felnőttek közötti konfliktusok. Egyre fontosabb szerepet kap az ifjúsági kultúra a fiatalok társadalmi orientációjának, politikai cselekvési mintáinak alakításában. A fiatalok és felnőttek közötti viszony egyirányú utcája két irányúvá, illetve az ifjúság mintakövetőből mintaadóvá is válik. (Például a fiatalok felnőttekétől eltérő politikai cselekvési mintákat alakítanak ki.) Ez a folyamat maga után vonja az ifjúsági életszakasz felértékelődését – mind a társadalom, mind az egyéni élet vonatkozásában, és *alapvető kérdéséve kell, hogy váljon az ifjúságkutatásban, a fiatalok felnőtt társadalomtól való eltérésének, különbözőségének, a fiatalok másságának feltárása.* (Gábor 1993; 1996).

Az ifjúságkutatásban már a kilencvenes évek elején, majd kilencvenes évek közepén megfogalmazódott az (Gábor 1992; 1996), melyet a konferencia megerősített, hogy a magyar fiatalok vizsgálatakor figyelembe kell venni a nyugat-európai fiatalok körében már a nyolcvanas évek második felében, Magyarországon pedig egyre inkább kialakuló ifjúsági korszakváltás legfontosabb tendenciáit.

Az ifjúsági korszakváltás kérdését Magyarországon a nyugat-európai és kelet-európai összehasonlításban értelmezhetjük. Abból indulhatunk ki, hogy a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülésével a nyugat-európai ifjúság körében megfigyelt legfontosabb tendenciák a kelet-európai fiatalok körében, így a magyar fiatalok körében egyre inkább érvényre jutnak. Az új ifjúsági korszak, amelyet az iskolában eltöltött idő megnövekedése miatt iskolai ifjúsági korszaknak nevezhetünk, Nyugat-Európában a közoktatás, majd a felsőoktatás expanziója, a társadalmak középosztályosodása, az állandósult gazdasági növekedés, az életszínvonal emelkedése, az ökológiai feltételek megváltozása, és a fogyasztás expanziója (fogyasztási javak elterjedése, a fogyasztói és szolgáltatói ipar hihetetlen mértékű kiterjedése) voltak előfeltételei, amelyek a fiatalok, a nők, a különböző kisebbségek emancipálódási törekvéseivel párosultak.

Az ifjúsági korszakváltás során a magyar fiatalok esetében is figyelembe kell venni az iskolai idő meghosszabbodását, a fiatalok egyre korábbi önállósodását, és a felnőtt társadalomba való integrálódásának a kitolódását: a munkavállalás időbeli kitolódását, és egyre növekvő kockázatait, a családalapítás és a gyermekvállalás időbeli kitolódását, és a fiatalok egyre fokozódó emancipálódási törekvéseit. Figyelembe kell venni azt, hogy fennáll annak veszélye, hogy mind a nyertes, mind a vesztes fiatalok körében az ifjúsági életszakasz veszélyeztetettsége növekedni fog – például növekszik a feszültségoldó technikák (dohányzás, alkohol, drog) használata. Továbbá az ifjúsági munkanélküliség állandósulásával megnő a veszélye annak, hogy a fiatalok egyes csoportjai a felnőtt társadalomba nem, illetve annak társadalom alatti osztályába integrálódnak.

Az ifjúsági korszakváltás másik fontos kérdése a fiatalok szocializációjában bekövetkezett változás, másképpen fogalmazva a fiatalokat ellenőrző intézmények szerepének megváltozása. *A korszakváltás során csökken a fiatalokat szocializáló intézmények közvetlen kontrollja:*

- *A család közvetlen kontrollja:* A család egyre nagyobb önállóságot ad a fiataloknak, és egyre kevésbé képes kontrollálni őket. Az életszínvonal, a fogyasztási javak elterjedése intenzív munkavégzést követel meg mindkét szülőtől, ugyanakkor a fiatalok fokozódó fogyasztási önállósága, melynek az egyre inkább felértékelődött szabadidő tevékenység a motorja egyre inkább el is távolítja őket a szüleiktől.
- *A település, szomszédság kontrollja:* a középosztályosodással még a munkásosztály lakónegyedeiből is kertvárosokba, lakótelepekre költöznek, ugyanakkor helyi kulturális, sport, szórakozási helyek felszámolódnak, nagy kulturális, szórakoztató-, szabadidő-központok jönnek létre, melyek motorja a mindent behálózó fogyasztói és szolgáltatói ipar, következésképpen a fiatalok nemcsak az iskola, és munkahely, de szabadidő tevékenység során is egyre inkább kiszakadnak a szomszédsági környezetből.
- *Az iskola kontrollja csökken.* Mindenekelőtt azért, mert az iskola mindenekelőtt tudásgyárrá válik, kontrolláló szerepe az oktatás kiterjedésével, az oktatás hatékonyságának növekedésével párosuló a növekvő versennyel paradox módon egyre inkább háttérbe szorul, illetve szinte megoldhatatlan kérdéssé válik a fiatalokkal való közvetlen kapcsolat kialakítása.
- *Az ifjúsági szervezetek kontrollja:* a fiatalok növekvő önállósodásával, individualizálódásával rohamosan csökken a fiatalok szervezettsége, egyre inkább háttérbe szorulnak a hagyományos tekintélyelvű ifjúsági szervezetek. Az ifjúsági intézmények az iskolától az ifjúsági házig tartó válságával egyidőben felerősödik az a törekvés, hogy az ifjúsági szerveződések, mozgalmak saját túlélési törekvéseiknek rendeljék alá.

Ugyanakkor új, közvetett kontrollt jelentő intézmények kerülnek előtérbe:

- *A mass mediák:* szerepük a hatvanas évek második felétől hihetetlen mértékben megnövekszik, a fiatalok közvetlen a médiából vesznek át értékeket és viselkedési mintákat.
- *A fogyasztói ipar:* a hetvenes évektől az ifjúság a fogyasztói iparnak egyik legfontosabb rétegévé válik, követve azokat a mintákat, amelyeket a szórakoztató ipar kínál/kínálhat a fiataloknak.

Az ifjúsági korszakváltásnak igen fontos mozzanata ugyanakkor az ifjúsági kultúra soha nem látott mértékű kibontakozása, és a fiatalok életében játszott szerepének felértékelődése. Az ifjúsági kultúra felértékelődése következik a fiatalok egymás között eltöltött idejének megnövekedéséből, részint az iskolában eltöltött idő meghosszabbodásából, részint a szabadidő tevékenység átalakulásából, melyben egyre növekvő a fogyasztói ipar és a mediák szerepe, ami ezáltal a fiatalok cselekvési mintának, értékorientációinak meghatározó szocializációs faktorává lép elő.

Visszatérő kérdésként vetődött fel a konferencián, hogy az ifjúság körében észlelhető, az így kialakuló ifjúságra jellemző kulturális minták, ízlésvilág, nézetrendszerek

milyen mértékben képezik az ifjúsági kultúra részét, s milyen mértékben jelentik majd az adott társadalom számára egy más, szélesebb kultúra jövőidejét. Lehet az ifjúság körében tapasztalt jelenségek, minták jó részét ifjúságspecifikus jelenségként, az ifjúságcentrizmus egyfajta kifejeződésekként tekinteni, olyan jelenségekként, amelyek nem lépik át a generációs határvonalakat, s amelyeket követőik idővel szükségképpen 'kinőnek'. Lehet ugyanakkor e jelenségeket, mintákat úgy is tekinteni, mint amelyek adott generáción belül hosszabb időn át fennmaradva, s a következő generációnak továbbadva adott minták általánosodásához vezetnek, s ezeket a jelenben, generációs metszetben feltárva voltaképpen egy szélesebb társadalmi kultúra jövőidejét vetíthetjük előre.

A magyar fiatalok és a globalizáció

A konferencia Lengyel Lászlóval egyetértve megerősítette, hogy „az 1989-ben megkezdődött kelet-európai átalakulási folyamat – Magyarországon legalábbis – befejeződött. Létrejötték a gazdasági, a politikai és a jogi alapintézmények, s ezeknek további jelentős mértékű megváltozása nem várható. Ilyen alapintézmény a tulajdoni rendszer, amely lényegében Magyarországon többé-kevésbé kiépült. Létrejött a magántulajdon átfogó rendszere, ezen túlmenően pedig a nagy tulajdonokban kialakult a nyugati magántőke nagy rendszere, amely megváltoztathatatlanul jelen van. A magyar modell igazi magántulajdonosi modell, a magántulajdonosok világosan láthatók, csak nem Budapesten vannak, hanem Amszterdamban, Londonban, vagy San Franciscóban, és a legkönnyörtelenebb, leghatékonyabb módon, naponta meghatározzák tulajdonuk sorsát. A tulajdonosok felosztják az egymás közötti munkamegosztásban és stratégiai szövetségben a tőkét, a munkaerőt, a jövedelmeket. Ez azt is jelenti, hogy a tulajdonosi rendszer alapján lényegében a piacgazdaságnak az alapintézményei: a pénzügyi-szolgáltatási rendszer, a kereskedelmi-szolgáltatási rendszer, az ipar és az agrár-gazdaság nagy rendszerei döntő többségükben a mai formában fognak az elkövetkezendő évtizedekben élni. A Magyarországon jelenlévő multinacionális vállalkozások meghatározzák az ország sorsát.” (*Lengyel László: Társadalmi átalakulás*)

A magyar fiatalok a kilencvenes években a globalizált világ, a magántulajdonon alapuló piacgazdaság közvetlen részvevőivé váltak, amely elkerülhetetlenné tette Magyarországon is az új ifjúsági korszak, az iskolai ifjúsági korszak kialakulását.

Az iskolai ifjúsági korszakot napjainkban meghatározza, hogy „a világgazdaságba való bekapcsolódásunk óriási versenyt indított el, globális versenyhelyzetbe kerültünk, ami azt jelenti, hogy ma a munkaerőnek nem az országon belül kell a piacon versenyben maradnia, hanem versenyeznie kell a malajziai munkaerővel is. Ma a vásárosnaményi munkás többek között azért nem jut munkához, vagy azért nyomják le a bérét, mert Kínában 14 éves kislányok negyed annyiért csinálják azt, amit ő. A napi verseny – hadd tegyem hozzá – természetesen Németországgal is folytatott verseny, ahol tízszeres bérért hajlandók csak ugyanazt a munkát elvégezni, és ahonnan menekül a tőke. Ez a versenyhelyzet megkövetelné, hogy belső mobilizáció jöjjön létre. Rugalmas munkaerőpiac, rugalmas státuszpiac, rugalmas és horizontális kapcsolati és hálórendszer... Ennek az átalakulási folyamatnak a végeredménye az, hogy Magyaror-

szágon igenis hallatlan emelkedés van lokálisan, egyes régiókban, városokban, városrészekben, soha nem látott mértékű szabadság. A jólétek hálózata jön létre. Én azt gondolom egyébként, hogy ez nem egy szűk kisebbség. Nem értek egyet a politikusokkal, amikor azt állítják, hogy ez csupán néhány százezer ember jóléte és tízmillió ember nyomorog. Nem, milliókról van szó, akik bejutottak Pannóniába. A három-három és félmillió Pannóniában átlagosan 5-8 százalék a munkanélküliség, az egy főre jutó GDP kétszerese a szegényebb Hunniának, ide vándorol évi 1-1,2 milliárd dollárnyi külföldi tőke. A létező Pannónia nem kíván Hunniával közösködni, ahol 14-17 százalék a munkanélküli, ahová 500-600 millió dollár vándorol csak évente, ahol létminimum alatt, vagy akörül él az ott lakók negyede. Elég volt Hunniából, hagyjuk a hunokat, legyenek szívesek egyesülni a románokkal, a szlovákokkal, vagy akikkel akarnak! Mi pannónok nem akarunk közösködni velük, ahogy a szlovének nem kívántak egyesülni a horvátokkal vagy a szerbekkel. Tessék Sopront visszakapcsolni, vagy odakapcsolni ahhoz a jó Ausztriához, hiszen a gyerekeink már úgyszólván odajárnak iskolába. Most mit szórakoztok itt velünk... Magyarországon egyfelől nagyon nagy a felemelkedés és – a fehér kockákon – nagyon virulens élet van, miközben pangó, holt világok is kialakultak a fekete kockákon.” (Lengyel László uo.)

A munkanélküliségi szcenárió

A magántulajdonon alapuló piaccgazdaság alapvetően megváltoztatta a fiatalok helyzetét a munkaerőpiacon. Az új és drámai kihívás a fiatalok munkanélkülisége.

A fiatalok munkanélküliségével kapcsolatban vissza-visszatérő megállapítás, hogy „A munkanélküliség megjelenése a szakképzetlen rétegeket fokozottan érintette. A csak alapfokú végzettséggel, illetve az általános irányú középfokú végzettséggel rendelkezők voltak azok, akikről leépítés esetén elsőként megváltak a munkáltatók. A gazdaságban robbanásszerűen végbement munkahelymegszűnési folyamat lezárultával azonban a munkanélkülivé válás esélye és az iskolai végzettség szintje között lazult a kapcsolat. Az a megállapítás továbbra is igaz, hogy a munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele kedvezőtlenebb, mint a foglalkoztatottaké, a két csoport iskolázottsági szintjében mutatkozó különbség, azonban csökkenő. Természetesen ez a megállapítás a fiatalokra is érvényes, esetükben azonban a munkaerőpiaci státusz és az iskolai végzettség között az átlagnál is szorosabb és közvetlenebb kapcsolat áll fenn. A jelenlegi fiatal munkanélküliek 36%-a legfeljebb csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Szakismeret hiányában – főleg a legfiatalabb korosztályba tartozók esetében, ahol ezt még a tapasztalat sem ellensúlyozza – e réteghez tartozóknak igen nehéz állandó állást találniuk.” (Lakatos Judit: *Ifjúsági munkanélküliség*)

A magyar társadalom – mind a szülők, mind a fiatalok – a továbbtanulás fokozott igényével reagáltak a munkaerőpiac kihívására, nevezetesen arra, hogy a munkaerőpiaci státusz és az iskolai végzettség között az átlagnál is szorosabb és közvetlenebb kapcsolat áll fenn. Az oktatási rendszer átalakulása részint megfelelt ezeknek az elvárásoknak. „Az aktuális társadalmi igényeknek megfelelően a középfokú oktatás intézményrendszerén belül jelentősen megváltoztak az arányok. A 90-es években fokozatosan növekedett a középfokon és ezen belül az érettségít nyújtó iskolatípusokban továbbtanulók aránya.

Míg korábban egy-egy korosztály fele szakmunkásképzőbe, másik fele érettségit adó középiskolákba járt, az elmúlt években határozottan csökkent a hagyományos 3 éves szakmunkásképzés, és növekedett az érettségit is nyújtó középiskolai képzés jelentősége. A szakmai iskolák többsége vegyes profilúvá vált, és az iskolákon belül fokozatosan emelkedett a szakközépiskolai osztályok és az odajáró gyerekek aránya.

1995-ben a 8. osztályt 122 ezren fejezték be eredményesen. A végzettek csaknem valamennyien (99,3%) továbbtanultak középfokú iskolában. A továbbtanulók nagyobb hányada (61%) folytatta tanulmányait középiskolában (100 főből 27 gimnáziumba, 34 szakközépiskolába iratkozott be). Az érettségit nem adó szakmunkásképző iskolákba és szakiskolákba a továbbtanulók 34%-a iratkozott be az 1990. évi 45%-kal szemben.” (Liskó Ilona: *Az iskolarendszer átalakulásának tendenciái*)

Az oktatási rendszer változása két irányban mozdult el, egyfelől kialakultak azok az intézmények, amelyek egyre korábban szelektálnak, ugyanakkor egyre előnyösebb versenyhelyzetbe hozzák a fiatalokat. „A 90-es évek elejétől fokozatosan terjedni kezdett a 6, illetve 8 évfolyamos gimnáziumi oktatási forma, és ezzel a hagyományos 8+4-es iskolászerkezet határozott bomlásnak indult. A szerkezetváltó osztályokban 1995/96-ban összesen 32 400-an tanultak.” (Liskó Ilona uo.)

A kedvező családi háttérrel rendelkező fiatalok versenyhelyzete, a munkaerőpiaci kihívások növekedésével az oktatási rendszer átalakulásával, tehát lényegesen javult.

Az oktatási rendszer átalakulásának másik tendenciája viszont, „a 90-es évek közepén a szakmunkásképző iskolák és szakiskolák már egyre kevésbé népszerű, illetve egyre inkább kényszerűségből választott iskolatípusnak számítottak, és ennek következtében ezekben az iskolákban fokozatosan növekedett a máshonnan elutasított, illetve máshova bejutni esélytelen szociálisan hátrányos helyzetű gyerekek aránya.” (Liskó uo.)

Azaz megfigyelhető az oktatási rendszer kettészakadása, illetve a fiatalok egyes csoportjainak leszakadása.

A munkanélküliségi foratókönyv magyarországi kialakulásának veszélyeire utaló folyamatokra és tendenciákra több más jelenség is utal.

Ezt a scénáriót vetíti előre a tartós munkanélküliség jelensége, a munkaerőpiac regionális különbségei, valamint az etnikai csoportok közül a roma (cigány) fiatalok helyzete. A konferencián egybehangzóan hangsúlyozták, hogy „Az ifjúsági munkanélküliség másik neuralgikus pontja a tartóssá válás. Azokban az országokban, ahol a munkaerő-állományon belül a cserélődés gyors, a munkanélküliség átlagos ideje rövid (ilyen pl. az USA), ott a munkanélküliség viszonylag magas szintje mellett sem olyan súlyosak annak társadalmi és gazdasági következményei, mint egy olyan országban, ahol a népesség viszonylag kis hányada munkanélküli, de aki az, az tartósan. A munkájukat már hosszabb ideje elvesztők ugyanis nehezen – költséges külön programok segítségével – integrálhatók csak be a munkaerőpiacba, sajnos annak ellenére, hogy Magyarországon a nyílt munkanélküliség új keletű jelenség, nagyon hamar tartóssá vált, s ez ha nem is teljesen egyforma mértékben, de minden korosztályt sújt. A tartósan munkanélküliek között a 15-24 éves korosztály csak mintegy 8 százalékponttal képvisel kisebb súlyt, mint az összes munkanélküli. A fiatalok tartós munkanélkülisége társadalmilag azért különösen veszélyes, mert kellő élettapasztalat hiányában itt a marginalizálódás – szél-

sőséges esetben a bűnözővé válás – lehetőségével is fokozottan kell számolni.” (*Lakatos Judit: Ifjúsági munkanélküliség*)

A másik komoly, a kettészakadásra utaló tényező a gazdaság fejlődésében és következképpen a munkaerőpiacon is megmutatkozó regionális különbségek: „Nemzetközi összehasonlító vizsgálatoknál is figyelmet érdemel az a rendkívül jelentős szóródás, amely e kis területű ország egyes közzetei között a munkanélküliség, és azon belül főleg az ifjúsági munkanélküliségi arány tekintetében észlelhető. Az ifjúsági munkanélküliség a hátrányos helyzetű vidékeken ugyanis háromszor, három és félszer akkora lehet, mint a kedvező adottságú térségekben.” (*Fóti János: Néhány szempont az ifjúsági munkanélküliség problémájához*)

A regionális különbségek több szempontból jelentenek hátrány a fiatalok számára: „A munkaerőpiac egyenlőtlen fejlődése és a területi mobilitás alacsony szintje napjainkra ahhoz vezetett, hogy az ország egyes területeit (megyéit, de még inkább mikrokörzeteit) igen nagy arányú (általános) munkanélküliség jellemzi, míg máshol (főleg Budapesten és az agglomerációban) a munkanélküliség szintje relatíve alacsony, és az is inkább strukturális, semmint általános. A regionális különbségek a fiatalok esetében fokozottan jelentkeznek. A depressziós területek: hosszámú munkahelyeit a munkáltatók: ugyanis elsősorban az ott hosszabb ideje dolgozó, nagyobb gyakorlattal rendelkező dolgozók számára próbálják megőrizni. Jóllehet a fiatalok többsége még nem családfenntartó, így elvileg nyitottabb akár a lakóhelytől távoli munkavállalás irányába is, a munkásszállók megszűnése és az albérletek magas ára miatt ez csak kevesek számára járható út. Az ifjúsági munkanélküliség tekintetében így a különbségek már a több megyét magába foglaló régiók szintjén is igen nagyok, s minél kisebb földrajzi egységeket vizsgálunk, annál markánsabban jelentkezik a területi differenciálódás. Az ország legrosszabb helyzetben lévő északi, északi-keleti megyéit ma több mint kétszer akkora ifjúsági munkanélküliségi ráta jellemzi, mint a legelőnyösebb helyzetben lévő Budapest és a hozzá tartozó agglomerációs övezet.” (*Lakatos Judit uo.*)

Azaz a stagnáló, vagy hanyatló területeken a fiatalok a munkaerőpiacon, a kevés álláshely miatt, eleve diszkriminált helyzetbe kerülnek. Egyfelől azért, mert a kevés állás következtében a felnőtteket részesítik előnyben, szemben a prosperáló területekkel, ahol a képzett fiataloknak a munkaerőpiaci esélyei – például a multinacionális vállalatoknál – esetenként jobbak a felnőttekénel. Másfelől a munkaerő-túlkínálat következtében munkaadók a munkabéreket hihetetlenül alacsonyan tartják.

A prosperáló területek emelkedő, a stagnáló, vagy hanyatló területek csökkenő telek- és lakásárai a területi mobilitás korábbi alacsony szintjét tovább konzerválják, ezáltal a stagnáló, vagy hanyatló területeken a fiatalok szinte kilátástalan munkaerőpiaci helyzete – még megfelelő képzettség esetében is – állandósul, sőt tovább romlik.

A munkanélküliségi szcenárióban rejlő etnikai konfliktusok veszélyére, mint a társadalmi átalakulás egyik legkomolyabb problémájára, hívja fel a figyelmet a roma fiatalok helyzete.¹ A roma fiatalok viszont mind az oktatásban, mind a munkaerőpiacon különösen hátrányos helyzetbe kerültek:

¹ Meg kell jegyezniünk, hogy a roma fiatalokkal ifjúsági konferencia Magyarországon még nem foglalkozott.

„A majdnem 78 százalék inaktív nem roma személynek döntő többsége (a korcsoport 70,1 százaléka) tanuló volt. A ténylegesen inaktív személyek aránya 7,6 százalék. A roma fiataloknak viszont csak 24,9 százaléka volt tanuló. A nem roma tanulók 5,2 százaléka főiskolára vagy egyetemre járt, 55,5 százaléka szakközépiskolába vagy gimnáziumba és csak 6,2 százalékuk általános iskolába. A 15-19 éves roma tanulók 45,4 százaléka általános iskolába járt, 10 százalék a szakiskolába, 30,8 százalék a szakmunkás-képzőbe, 13,5 százalék a szakközépiskolába vagy gimnáziumba és 0,2 százalékuk folytatott felsőfokú tanulmányokat.

1993 végén kereken 19 ezer 15-19 éves roma férfi élt az országban. Tizennyolc százalékuk dolgozott, tizenkét százalékuk regisztrált munkanélküli volt, negyedrészüik tanuló. Negyvenöt százalékuk nem tanult, de nem is dolgozott, mert nem jutott munkához, és mivel ellátásra nem volt jogosult nem is regisztráltatta magát. Ez a 8-9 ezer fiatal éppen úgy munkanélküli volt, mint azok, akiket regisztrált a munkaerő szolgálat. Ennek a 8-9 ezer fiatal férfinak vagy legalább háromnegyed részének természetesen nem dolgoznia, hanem tanulnia kellett volna.

Ugyanebben az időpontban a 15-19 éves roma nők száma 20500 volt. Tizenhárom százalékuk dolgozott, tíz százalékuk regisztrált munkanélküli volt, negyedrészüik tanuló, a többiek nem dolgoztak és nem is tanultak, a hivatalos besorolásban inaktívak voltak.

A 20-24 éves korcsoportban a foglalkoztatottak aránya a nem romáknál 55,9 százalék volt, a romáknál 23,8 százalék. A munkanélküliek aránya a nem romáknál 11,9 százalék volt, a romáknál 23,5 százalék. Az inaktívak aránya a nem romáknál 32,1 százalék volt, a romáknál 52,8 százalék.” (*Kemény István: Roma [cigány] fiatalok a munkaerőpiacon*)

A konferencián kirajzolódott – mintegy igazolva az állítást, hogy a magyar fiatalok a globalizált világ részeseivé váltak – a nyugat-európai ifjúságkutatók által a nyolcvanas évek végén, felvázolt két foratókönyv.

Az egyik a munkanélüliség foratókönyve, amelyben „a hetvenes évek során kialakult << két ország >> -modell fennmarad egy, a hátrányos helyzetűek alkotta rugalmas munkaerő tartalékokkal, amely a kettős munkaerőpiac másodlagos szektorát képezi. Az ehhez a scénárióhoz kapcsolódó társadalmi kockázatok nyilvánvalók. Az ifjúsági zavargások lehetősége ezek közül csak az egyik, az etnikai zavargásokkal való összekapcsolódás pedig robbanó hatású, mivel az etnikai/faji kisebbségek ifjúsága egyre inkább hajlamos kedvezőtlen helyzetét az intézményesített rasszizmusnak tulajdonítani.” (*Chisholm, L. 1992 63. o.*)

A másik pedig, „a szabadidő megnövekedésének scénáriója letöröli a stigmákat a nem-foglalkoztatottakról, akik egy új << dologtalan >> szabadidős osztály alapját képeznék. Elmozdulása ennek a munka-szcenárió felé a tanulás felértékelődéséhez és a profeszionális ifjúsági státusz kialakulásához vezet. A fiatalok különleges kulturális kreativitása pedig egyre megbecsültebbé válik.” (*Chisholm uo.*)

A szabadidő scénárió – fogyasztói kultúra

A konferencia alátámasztotta, hogy a magántulajdonon kiépülő piaci rendszer kiépülése, nemcsak a munkaerőpiac megváltozását, az oktatási rendszer átalakulását jelenti, hanem azt is, hogy a fiatalok szabadidő tevékenysége is átveddök a kilencvenes

évektől piaci alapokon kiépülő szórakoztató iparba. A szórakoztató ipar létrejötté eleve csökkenti a fiatalok feletti közvetlen kontroll lehetőségét, viszont *növeli a fogyasztói kultúra mintaadó szerepét.*

A fiatalok a fogyasztói ipar piacán egyre több dolgot kaphatnak készen, akár a lázadás külsődleges elemeit is: kidolgozott öltözködési stílusokat, zenei ízléseket, viselkedési mintákat, amelyeket úgy tudnak felhasználni, ahogyan a konzervdobozokat veszszük le a szupermarket polcairól is, amelyeket csak felbontani kell tudni. A kiépülő szórakoztató ipar egyik fontos részét képezi az, hogy a fiatalokat megszólító médiák is kiépültek, ezáltal létrejön egy külön „csatorna”, amely csak a fiatalok számára közvetít kulturális (öltözködési, viselkedési, életforma) mintákat (olyan egyirányú utca jön létre, ahol a fiatalok ismerik a felnőtteket, a felnőttek viszont nem ismerik a fiatalokat). Ezáltal a fiatalok mintegy hermetizálódnak, elszigetelődnek a felnőttektől, ez hozzájárul ahhoz, hogy még inkább kikerüljenek a felnőtt kontroll alól, és minél konzervatívabb egy helyi társadalom norma és értékrendszere, annál konfliktusosabbá válhat a fiatalok és a felnőttek viszonya.

Az iskolában eltöltött idő megnövekedése és a szabadidő tevékenység helyének és szerepének megváltozása az ifjúság önállósodásának felgyorsulásához vezetett, úgy is fogalmazhatunk, hogy a piaci elvárások mintegy kikényszerítik a fiatalok egyre korábbi önállósodását. Ez megmutatkozik abban is, hogy az iskolai ifjúsági korszakban a fiatalok önállósodásának legfontosabb területei a személyi önállósodás, a fogyasztói önállósodás, mely együtt jár a fiatalok élettervezésének megváltozásával.

A fiatalok önállósodásának fontos tényezője a fiatalok fogyasztóként való megjelenése. A fogyasztói orientáltságot az is erősíti, hogy a fiatalok egyre inkább rendelkeznek azokkal a fogyasztói javakkal, amelyek ezt a kötődést erősítik, mint például CD-lemezjátszó, hifi torony stb. azaz a fiataloknak saját fogyasztási javakkal, mindekelőtt a szórakoztató ipar, illetve a járműiparhoz kapcsolódó termékekkel való növekvő ellátottsága révén az ifjúsági státusz szimbólumává a fogyasztói státusz válik. „A fogyasztási orientáció egész struktúrája tükröződik a médiákban. A fiatalok által legkedveltebb csatornák a zenei és filmes satelit csatornák, a magyar TV 1-es és 2-es műsora csak elvétve jelenik meg a választásokban. A magyar középiskolások átlagosan három órát töltenek el a televízió előtt naponta. Ez a nagy szám egyértelműen annak az individualizációs folyamatnak a része, mely felgyorsult a rendszerváltás után Magyarországon. Ezt a folyamatot erősíti az egyre szélesebb körben otthon is használt számítógép, valamint az, hogy az iskolai közösségek felbomlottak, és gyakorlatilag 5-6 év kellett ahhoz, hogy felismerjék ennek veszélyeit mind a tanárok, mind a szülők. Ma már a formalizált közösségi életben a tanulók 15%-a vesz részt, ellenben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak lokális kisközösségi szinten a baráti társaságok. Ezek létét és aktív működését akadályozza azonban az, hogy a magyar kulturális intézményrendszer még nem alakult át teljesen a megváltozott igényeknek megfelelően, sőt sok helyen utód nélkül fel is számolódtak a kulturális élet színhelyei. Így nagy különbség van a városok és a térségek között abban, hogy hol találják meg a helyüket a fiatalok: az utcán, a kocsmában, a moziban, a jazz klubban, stb. Ebből a szempontból előnyösebb helyzetben vannak azok a fiatalok, melyek tradicionális, tőkével rendelkező polgári városban élnek, hiszen ott a tőke a szolgáltatási szférába is benyomult

és lehetőségeket teremtett az ifjúsági szolgáltatások kiépítésére.” (*Narancsik Ágnes: Az alternatív kultúrától a fogyasztói iparig*)

A középiskolások már a szórakoztatóipar, a gyorséttermek, és lassan a járműiparnak is egyik legfontosabb fogyasztóivá válnak, amely egyre általánosabbá teszi a jogosítvány mellett az első bankkártya megszerzését is 17-18 éves korra. A kilencvenes évek fontos kísérő jelensége, hogy az ifjúság a fogyasztói és szórakoztatóipar (divat és sportcikk, fogyasztási eszközök, kulturális, szabadidős szolgáltatások stb.) egyik legfontosabb célzott rétegévé válik. „A fiatalság mint fogyasztói réteg minőségileg új korszakba lépett, passzív befogadókból a piac aktív alakítóivá váltak, s a vásárlóerejükre pályázó hirdetőik évente megközelítőleg 5-6 milliárd forintot költenek elérésükre Magyarországon.” (*Agárdi Irma: A TOP-TV piaci esélyei*)

A konferencián több előadás foglalkozott azzal, hogy a fogyasztói mentalitás kihat a fiatalok élettervezésére, életvitelére, és befolyásolja a fiatalok párkapcsolatait és szexuális tapasztalatok megszerzését. A fiatalok személyi önállósodása életkorban egyre korábbra helyeződik. A fiatalok egyre korábban szereznek szexuális tapasztalatot, járnak el önállóan szórakozni. A fiatalok személyi önállósodásának egyes elemei (pl. az első szexuális tapasztalat) leginkább a szakmunkástanuló fiatalokra és legkevésbé a gimnazista fiatalokra jellemző, de a személyi önállósodás más elemei (pl. korán önállóan szórakozni menni) mindenkire egyaránt érvényes és életkorban egyre korábbra helyeződik (13-14 éves korra). A szexuális tapasztalatok korai megszerzése nem kapcsolódik komoly párkapcsolathoz. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a fiatalok mintegy egynegyedénél nem kapcsolódik az első szexuális tapasztalat megszerzése az első komoly párkapcsolat kialakításához, hanem azt megelőzi, azaz saját maguk által „nem komoly” kapcsolatnak tartott párkapcsolatban szerzik meg első szexuális tapasztalatukat. „Az adatok világosan mutatják, hogy igen jelentős (statisztikailag szignifikáns) mértékben megnőtt 1991 és 1996 között azoknak a fiataloknak az aránya, akik esetében a szex kommunikációs tartalma alacsony, vagyis akik egy partnerrel kevesebbszer szeretkeznek: míg 1991-ben a fiatalok 60 százaléka találkozott és volt együtt szexuális partnereivel több alkalommal, addig az 1996-os fiatal generáció esetében az ilyen ifjak aránya 50 százalékra csökkent. Az idősebb generációkban is tapasztalható hasonló tendencia, de jóval kisebb mértékben. *A mindennapi élet nyelvére lefordítva arról van szó, hogy a legifjabb generáció körében terjed a szexualitás területén is az a fogyasztói mentalitás, aminek immár státuszszimbóluma a hamburger: gyorsan megvesszük, méltatlan körülmények között befaljuk, az egyéni íz még a jóllakottság érzését sem adja meg és egy fél óra múlva már elfelejtettük az egészet.*” (*Tóth László: „Hamburger-sex” és konzervatív ifjúság*)

Ugyanakkor a fiatalok önállósodása úgy megy végbe, hogy növekszik az az idő, amikor a szüleikhez kötődnek: átlagosan 22,2 éves korban terveznek elköltözni a szülői házból. Az elköltözés a tanulmányok befejezéséhez, a munkába álláshoz kötődik leginkább, és nagyrészt független a házasságtól, ami időben még későbbre tolódik, átlagosan 25,3 éves korra. A fiatalok élettervezése követi azt a tendenciát, amit napjaink statisztikai adatai mutatnak, nevezetesen azt, hogy a fiataloknak egyre nagyobb része él tartós párkapcsolatban házasság nélkül. Ez éppen úgy szerepet kap a fiúk és a lányok élettervezésében. Az a tendencia kezd kirajzolódni, hogy lányok emancipációs törekvései gyengültek a kilencvenes évek közepére. „Jól látható, hogy a bár mindkét kor-

csoport esetében a válaszadók abszolút többsége minkét nem esetében fontosnak tartja a kérdéses tulajdonságokat, azonban a fiatalok számottevően nagyobb hányada tekinteti elsősorban férfi-attributumnak a sikerességet és nőinek az érzelmi gazdagságot. Ez a tendencia tökéletesen összhangban áll azzal a polgárosodási folyamattal, ami az országban zajlik és aminek lényegi eleme a magánszféra és a közszféra különválasztása egymástól. A nemi szerepek szintjén ennek a férfiak közszférához, a nőknek pedig a magánszférához rendelése felel meg. Valószínűsíthető, hogy hosszabb távon a társadalom egészének társadalmi nemi szerepelvárás rendszere is ehhez a folyamathoz alkalmazkodik, ma azonban a fiatalok a legérzékenyebbek erre. Ez a folyamat pedig a társadalmi nemi munkamegosztás merev elválasztottságának reprodukálódását segíti, s oda vezet, hogy érvényüket veszítik a valóságos női emancipációs (és nem a feminista) mozgalmak által elért vívmányok.” (Tóth *uo.*)

A konferencián megállapításra került, hogy a globalizáció révén nemcsak a munkaerőpiac, de a szabadidő oldaláról is igen nagy kihívás érte, illetve éri a fiatalokat, amely az átalakuló társadalmakban a szabadságukat veszélyezteti:

„A globalizáció uralkodó társadalomra és neki alávetett modern és hagyományos nemzeti társadalmak hierarchikus kapcsolatára tagolja a világtársadalmat. Viszonyukat a dekonstrukció jellemzi, amelyben a globalizációs uralkodó társadalom mások számára a puha erőszak intézményei révén – Beaudrillard szavával – szimulakrumok előre gyártott valóságát és vonzó kényszerazonosságát termel, és a puha erőszak intézményeivel újratermel. Ennek következtében a globalizáció, legalábbis az alávetett társadalmak ifjúságának szabadságát visszavonni, dekonstruálni igyekeznek.” (Vas Csaba: *Ifjúság, szabadság, fogyasztói kultúra, globalizáció*)

A román és magyar egyetemisták körében végzett vizsgálat eredményeként fogalmazódott meg (Gábor – Balog, 1995), hogy a társadalmi átalakulás során két alternatív scenárió vázolható fel. Az elsőt individualizációs scenáriónak neveztük el, amely egy – popperi értelemben² (a megkülönböztetés fontos!) vett – nyílt társadalomban érvényesülne, mely szerint a térségben a piac és a demokrácia fejlődése, a polgárosodás előrehaladása esetén az egyetemisták autonóm fogyasztói döntéseket hozni képes polgárként válnának egy sokszínű, plurális kulturális piac szereplőivé, és ennek megfelelően toleráns életstílusokat, valamint demokratikus értékeket preferálnának. A másik scenárió az „etatista” nevet kapta, amely a zárt társadalmak jellemzője. Ebben hipotézisünk jóslata szerint a piac és a demokrácia fejlődésének megakadása, a polgárosodás megrekedése következtében az egyetemisták ízlését felülről, állami, fogyasztási monopóliumok alakítják, és ez pedig agresszív életstílusok és tekintélyelvű értékek felé orientálja őket.

A szabadidő scenárió kialakulásának módja az etatista scenárió kialakulásának veszélyeire hívja fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy a polgárosodás alacsonyabb fokán csekélyebb az individualizáció mértéke, és ezért ebben az esetben a fiatalok kritikátlanul, válogatás nélkül fogyasztanak. Az autonóm fogyasztói ízlés hiánya viszont az

² „Csakis akkor maradhatunk emberek, ha ráléptünk arra az útra, amely a nyílt társadalom felé vezet. Be kell hatolnunk a veszélyek közé, az ismeretlenbe, a bizonytalanba, minden erővel megfeszítve elménket, hogy egyszerre legyünk képesek tervezni a biztonság és a szabadság érdekében.” (Popper 1991)

etatizmus fokozottabb elfogadására, a mass média által diktált fogyasztói kultúrának való kiszolgáltatottságára, valamint – alacsony szintű politikai érdeklődés mellett – az agresszívebb politikai cselekvési minták igenlésére hajlamosít.

A demokratikus intézmények hiányában a piaci rendszer kiépülése a globalizálódás körülményei között fokozza a fiatalok manipulálhatóságát. „A közösségi élet hiányára a legszembeötlőbbben a Xénia-Láz Egyesület sikere derített fényt. Ez az egyesület stratégiájában éppen azokkal az elemekkel operál, melyek a mai általános iskolások életében a legfontosabbak. Az iskolai karriert, a tanulásban való előmenetelt tűzte ki alapvető céljául, mely amúgy is a mobilitás leginkább preferált változata. E mellé rendelt egy sci-fi televíziós sorozatot, melynek hatása egyértelmű, hiszen a televíziót egyébként is nézik a gyerekek, a sorozatok pedig mindig kedveltek voltak. A legnépszerűbb szórakozási formát sem hagyták ki a az egyesület szervezői: a zenei élményt, a koncerteket sem, ahol a barátokkal, osztálytársakkal szabadon, szülői felügyelet nélkül lehet szórakozni. Az agresszív ifjúsági kultúrának van egy olyan része, melyet maszkulin kultúrának szoktunk nevezni. Ennek középpontjában a testépítés, az aerobik, az energiaitalok fogyasztása és egyáltalán a testi, fizikai és a megfelelő anyagi erő fitogtatása áll. Az árukapcsolás technikájával nem meglepő tehát, hogy e népszerű kulturális irányzatot is megcélozza az egyesület az ún. energiaitalával, mely a fogyasztás ösztönzésére is rájátszik. Végül, de talán az egyik legfontosabb momentum a tanárok érdekeltté tétele. Közismert, hogy az alacsony tanári fizetések miatt kontraszelektált pályán megmaradók is két-három plusz állást vállalnak megélhetésük biztosításáért, ezért az iskola falai közül kiszorult a nevelés, csak az oktatás maradt meg. Az iskolák költségvetési hiányt pótló manővereibe is jól beleillik a gyerekek teljesítményének fokozása az iskola anyagi érdekeiért is.” (*Narancsik Ágnes: Az alternatív kultúrától a fogyasztói iparig*)

A globalizáció kihívásai növelik a fiatalok körében a feszültségoldó technikák alkalmazását. A feszültségoldó technikák alkalmazása (a droghasználat, kis fenntartásokkal az alkoholfogyasztási szokások) ugyanis, egyrészt az életformához kapcsolódnak (például az intenzív szabadidőeltöltés velejárói lehetnek), másrészt bizonyos jól elkülöníthető rétegekben gyakoribb az előfordulásuk. Akik kipróbálják a drogot, azok egyre fiatalabb korban próbálják ki. Fontos tényező a stressz feloldása is, hiszen – mint már korábban említettük – éppen a korai önállósodásból adódó stresszhelyzetek, az, hogy nem mutat lényeges különbséget a rossz és a jó tanulók között mind azt mutatják, hogy a fokozott versenyhelyzetből származó stresszhelyzetek levezetésének eszközévé is válhatnak. Másképpen úgy is fogalmazhatunk, hogy a feszültségoldó technikák használata éppen úgy adódik bizonyos életformaminták átvételéből, amelyeket a szórakoztatóipar kínál (pl. a rave, a techno esetén), mint azokból a feszültségekből, amelyek természetes velejárói a fiatalok saját identitásának kialakításának. Azáltal, hogy ezen saját identitás kialakításának egyik legnagyobb része a kortárs csoportok körében zajlik, igen fontos szerepe van a kortárs csoportokban elterjedt mintáknak.

A fiatalok előítéletessége

A konferencián visszatérő kérdés volt, hogy a társadalmi átalakulás és az ifjúsági korszakváltás hogyan befolyásolja a fiatalok társadalmi és politikai attitűdjét valamint

cselekvését. A felvázolt forgatókönyvek megegyeztek abban, hogy nyugati mintáknak a rendszerváltás után a régiókba történő, robbanásszerű beáramlása meghatározó szerepet játszik a fiatalok értékorientációinak, attitűdjének cselekvési mintáinak alakításában. Kérdés, hogy a mintáknak átvétele során a nyitottság, a tolerancia, a demokrácia elfogadása, vagy a zártság, intolerancia, az etatizmus, valamint az erőszak elfogadása válik meghatározóvá. A munkanélküliségi és szabadidős forgatókönyvek mindkét lehetőségre felhívták a figyelmet. Azt feltételezve, hogy „a munkaerőpiacon a fiatalok esélyei jobbak, hogy az ő képzettségük gyakran jobban megfelel a megváltozott követelményeknek, mint a korábbi generációké, valamint tekintetbe véve azt is, hogy ők különösebb nehézségek nélkül azonosulhatnak nyugati kulturális mintákkal, azt várhatjuk, hogy értékeik, attitűdjeik is egy felszabadult, toleráns, optimista és demokratikus világlátást tükrözzenek.” (*Enyedi Zsolt – Erős Ferenc – Fábian Zoltán: Előítéletek és tekintélyelvűség a fiatalok körében*)

A kutatóknak ez a hipotézise felemásan igazolódott: „a fiatalok kevésbé tekintélyelvűeknek, nyitottabbnak és előítéletektől mentesebbnek tűnnek. Ez azonban nem a <<politikai korrektség>> fegyelmezett hozzáállása, hanem egy sokkal következetlenebb ódzkodás a másokkal szembeni ellenséges hozzáállástól és a túlzott tekintélytiszteltől. Az erőskezű vezetők óhajta vagy a cigányellenesség a fiatalokra is jellemző, és a zsidóellenesség tekintetében is kisebb generációs különbségeket találtunk, mint vártuk. Ugyanakkor az első, az optimistább hipotézis látszik megvalósulni, talán azért is, mert a fiatalok maguk optimistábban szemlélik a körülöttük zajló társadalmi folyamatokat.” (*Garami Erika: A fiatalok erőszakos mozgalmak iránti vonzalma*) Alátámasztást nyert az az ellenhipotézis is, hogy „a mai fiatal nemzedék tipikusan válságnemzedék. Az erkölcsi értékek összezavarodásának időszakában szocializálódtak felnőtté, a politikai szélsőjobboldal látványos közéleti szereplése idején szocializálódtak állampolgárokká. Jelentős részük számára nem funkcionálnak a korábbi nemzedékek számára mértéket és normát adó intézmények: az egyház, a párt vagy a család. Az anomíával jellemezhető társadalmi élet a legkülönbözőbb devianciák terjedésével hozható összefüggésbe, így a mi szempontunkból a legfontosabbal, a szkinhed jelenséggel is.” (*Garami uo.*) Ezt a hipotézist támasztották alá a szkinhedekkel foglalkozó tanulmány záró gondolatai is: „azok a fiatalok, akik vonzódnak a szkinhed ideológiához, olyan társadalmi körülmények között élnek, amelyek nem nyújtanak igazi perspektívákat és jövőt számukra. Valószínűleg nagyon súlyos hátrányokkal rendelkeznek a munkaerőpiacon, és nagyon sok nehézségbe ütközik társadalmi integrációjuk is. Mindezek a tapasztalatok kiábrándulttá, csalódottá és ezért fogékonytá teheti őket a radikális politikai ideológiák iránt, veszélyeztetve ezzel társadalmi integrációs szándékaikat is.” (*Garami uo.*) A bizonytalanság, a félelem azonban nemcsak a vesztesek, de a nyertesek, a fiatal vállalkozók körében is megfogalmazódik – állapítja meg a fiatal vállalkozók értékorientációjával foglalkozó tanulmány: „A fiatal vállalkozókról a vizsgálat alapján megállapítható, hogy bizonytalan a jövőképük, amelyet leginkább a gazdasági kényszerek és az ebből fakadó félelmek, mint a szabad akaratú választás határozza meg.” (*Bauer Béla: Fiatal vállalkozók értékválasztásai*)

A fiatalok előítéletekességének, és körükben ható erőszakos ideológiák vizsgálata mutatott rá arra, hogy a korszakváltás következménye a fiatalokra nem alkalmazhatók me-

chanikusan a felnőtt társadalomra vonatkozó törvényszerűségek. „Két esetben az is kimutatható volt, hogy figyelembe vett magyarázó tényezők eltérő módon hatnak a cigányellenes attitűdökre (és a tekintélyelvűségekre is) a különböző életkori csoportokban. A vallásosság vizsgált dimenziója (a templomba járás gyakorisága) az idősebbek körében intoleránsabb, előítéletesebb beállítottsággal társult. Az ifjúsági korcsoportban ennek éppen az ellenkezője derült ki, a vallásosság nagyobb fokú toleranciát valószínűsített. Hasonlóan eltérő az életkori hatás: az idősebbeknél a magasabb életkor nagyobb mérvű cigányellenességet implicál, míg az ifjúsági korcsoportban a fiatalabbak azok, akik ellenségesebbek, illetve negatívabban viszonyulnak a cigányokhoz.” (*Rudas János: Vélemények a zsidóságról*) Azaz „Fontos tehát, hogy olyan vizsgálatokra kerüljön sor, melyek szisztematikusan képesek feltárni az ifjúság életkor és szubkultúra specifikus sajátosságait.” (*Rudas uo.*)

Lázadó és/vagy fogyasztó fiatalok

A társadalmi átalakulás igen fontos kérdése, hogyan viszonyulnak a fiatalok a demokráciához, hogyan alakul a fiatalok polgári státusza, olyan körülmények között, amikor a *polgári státusz útvonal* meghatározójává a piaci infrastruktúra válik. Kérdés az is, hogy a piacon nyugvó polgári státusznak milyen szociális és civilszerveződést garantáló intézményesültsége jön létre. Kialakulnak-e az államnak a közvetlen befolyásoló szerepe helyett, egy közvetett, a fiatalok polgári státuszát garantáló intézményrendszer, illetve az azt védő ifjúsági civil szervezetek?

A fiatalok demokráciához való viszonyáról „az indirekt technikákkal nyert adatok azt mutatják, hogy a demokrácia az érték tekintetében enyhén pozitív. Bár gyenge és instabil, de változó is, ami lehetőséget ad akár egy kedvező irányú elmozdulásra. A tragédia az lenne, ha a << fogalmi térben >> a demokrácia jelenlegi állapotában << megfagyana >>, ez jelentené a teljes kilátástalanságot, a jövővesztést a megkérdozett egyetemi hallgatók számára.” (*Farkas András: A demokrácia fogalmának változása egyetemi hallgatóknál a rendszerváltozás folyamán*)

A fiatalok demokrácia-megítélésekor azt is tapasztalták a kutatók, hogy a demokráciával kapcsolatos értékítéletük nem ágyazódik be a fiatalok mindennapi életébe. Vissza-visszatérő annak hangsúlyozása, hogy „a főiskolások állampolgári értékrendje és értékítélete nem tekinthető konzekvensnek, sok szempontból hiányos információk, esetlegességek és előítéletek vezérlik. A vizsgálat tükrében megállapítható, hogy a főiskolások állampolgári magatartásra vonatkozó nézetei igen ellentmondásosak, jogtudatuk egyes elemei nincsenek szinkronban egymással, a demokratikus társadalmi normákat és értékeket inkább csak az absztrakció szintjén, a valóságos társadalmi-politikai folyamatoktól különválasztva sajátították el.” (*Horváth Ágnes: Kecskeméti főiskolások és a demokrácia értékei*) A másik visszatérő megállapítás, hogy a fiataloknak igen hiányosak az állampolgári ismeretei. „A 16-18 évesek politikai ismeretei nagyon gyengék és zavarosak, a fiatalok nem ismerik az alapvető demokratikus intézmények feladatait és működését, nem képesek megkülönböztetni a politika egyes szereplőit egymástól, a politika iránt ellenséges érzelmeket táplálnak, és értetlenségük következtében a politika szféráját lenézik, elítélik és elutasítják.” (*Örkény Antal: A középiskolát bevégző korosztály politikai ismeretei cselekvési mintái*)

A kutatók azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy igaz ugyan, hogy „az állampolgári magatartás megjelenése gyenge a fiatalok körében: passzivitás és közöny mutatkozik meg a legkülönbözőbb társadalmi cselekvési módok iránt, legyen szó általános társadalmi kérdésekről vagy személyes iskolai érdekeikről.” (*Örkény uo.*) De ugyanakkor a fiatalok körében érzékelhető egy sajátos skizofrénia, nevezetesen „jelentős részvételeli szándék kontra a pártpolitika elutasítása valószínűleg nemcsak a veszprémi fiatalok sajátossága, hanem minden bizonnyal generációs jelenségnek tekinthető, és mint ilyen további elemzéseket igényel.” (*Kulcsár László: Fiatalság, bolondság?*)

Az egyik magyarázat a skizofréniaira, az különbség, amely a fiatalok körében formálódó norma és értékrendszer és ebből fakadó cselekvési minták és a fiatalok számára a felnőtt-társadalom érték- és normarendszerét kínáló ifjúsági intézmények és szerveződések között van. „Kitöltetlen keret a diákönkormányzat intézménye. Ez köszönhető annak, hogy a diákok << nem úgy működnek >>, mint a diákönkormányzatok. Alapvetően csak a szükséges minimális kööttségeket fogadják el – életkorukból adódóan –, s mivel a diákönkormányzat legitimitását intézményesíttessége adja (SZMSZ, napi-rend, választási rendszer stb.), inkább elkerülik a diákok ezt a fajta formalizáltságot. Gyakran visszatérő jelenség, hogy az iskolában a << jófej >>, aktív tanulók elkerülik a diákönkormányzatot, megvalósítják ugyan a maguk akcióit, programjait, de nem a diákönkormányzat keretein belül. Akarnak szervezkedni, akarják intézni a maguk ügyeit, de nem a diákönkormányzaton keresztül. Ebből fakad a diákönkormányzatok első paradoxona: formális keretek közt nem tudnak alkotni, tevékenykedni, de a legitimitásukat a formalizáltságuk adja.” (*Domokos Tamás: Diákönkormányzati paradoxonok Veszprémben*)

A lokális szinten folyó – Veszprémtől Kecskemétig, Soprontól Salgótarjánig – a fiatalok demokráciához, politikához való viszonyát és társadalmi, közéleti részvételét, a fiatalok civil szerveződését vizsgáló kutatások további vizsgálatok során mindenképpen figyelembe veendő általánosítható tanulsággal is szolgáltak:

A helyi társadalom szerkezetének sajátosságai (iskolaszerkezete, elit-struktúrája, földrajzi meghatározottsága, az önkormányzat működésének jellemzői, stb.) nagy mértékben meghatározzák azt, hogy az adott város polgárai milyen stratégiákat tudnak működtetni ifjúsági civil szervezeteik, csoportjaik létrehozásakor és fenntartásakor. A szocializmus idején kialakult viselkedésminták átörökítések (pl. a civil szerveződések), a fiatalok kis számban és többnyire alárendelt pozícióban jelennek meg. A merev struktúra növeli a diákok és az iskola konfliktusát, amely kiterjed a politikától való eltávolodásra, a közösségtől való elfordulásra. A politika elítélése viszont összekapcsolódik a politikai cselekvés radikalizálódásával. A fiatalok családtól való eltávolodása, a fogyasztói minták szerepének felerősödése növeli a konfliktust, mely különösen élessé válhat a merev struktúrák esetében. Az átalakulóban levő csoportok fiataljai egyre inkább elfordulnak, illetve szembeszállnak az őket alárendelt viszonyban tartó felnőtt társadalommal, illetve azoknak szerveződéseivel, intézményeivel. Az elfordulás és/vagy szembenállás, illetve a felemás integráció a fiatalok viselkedésének, de különösen politikai cselekvésének radikalizálódásához vezet.

Vallásosság és ifjúsági korszakváltás

A fiatalok vallásosságának tárgyalását mind a társalmi átalakulás, mind az ifjúsági korszakváltás figyelembe vételekor alapvető kérdésnek tekintettük. A társadalmi átalakulás szempontjából elegendő azt a *Tocqueville-i gondolatot idézni, hogy* „a zsarnokság meg lehet hit nélkül, de nem a szabadság.” (*Tocqueville, Alexis 1993*) A társadalmi átalakulás és az ifjúsági korszakváltás közös vonása a globalizáció kihívása a magyar fiatalok felé. Wallerstein szavaival fogalmazva a magyar fiatalok a perifériáról a centrumba kerültek/kerülnek, azaz a társadalmi átalakulás révén a kilencvenes évek magyar fiataljai ugyanazon kihívások elé néztek, illetve napjainkban néznek, mint a nyugat-európai fiatalok. Az ifjúsági korszakváltás során a vallásosság azért kiemelt jelentőségű, mert a vallásos fiatalok körében csökken mind az agresszív kulturális minták befolyása, mind a késztetés a „feszültség oldó technikák” használatára.

A konferencia igen fontos üzenete, hogy a fiatalok vallásossága, igen szoros összefüggést mutat, a fiataloknak a felnőtt-társadalomtól való eltérésétől, a fiatalok másságával. „A vallásosság szempontjából ma Magyarországon a hagyományos kultúra szerepének gyengülésével ellentétes hatással jár az ifjúság szembefordulása az őket formáló intézményeknek és szülők nemzedékének kultúrájával. Az ifjúsági <<ellenzékiesség>> következtében vallási újjáéledés tapasztalható (noha alacsony szinten) a nagy egyházakon belül, s elsősorban az ifjúság körében terjednek a vallásosság új típusú kifejezési formái, valamint új vallási mozgalmak és szekták jelennek meg nem ritkán fundamentalista, szinkretista, illetve Európán kívüli kultúrákat idéző jelleggel. Az ifjúság világnézeti képe plurálisabb, mint a társadalom egészéé.” (*Tomka Miklós: Vallás és ifjúság 1978-1993 között*).

Ebből következően a fiatalok vallásosságának 1969-től 1995-ig történő alakulása, azt is jelzi, hogy a fiatalok vallásossága hogyan és milyen körülmények között lehet, a demokratikus átalakulás garanciája is.

- „A vallási változás intragenerációsan U-görbéként jelentkezik.
- A szekularizáció történeti folyamatként általánosan intergenerációs szakadások formájában lép fel. Kelet-Európában erősítő tényezőként ehhez járul a politikai rendszer, a vallásellenes hivatalos ideológia és a kultúrpolitika hatása.
- Az elvallástalanodás Magyarországon jelentős mértékben a családi szocializáció sérüléseinek következménye. A még zajló kultúrboomlás ismeretében a továbbiakban is feltételezhető a – főként az ifjúsági rétegekben manifesztálté váló – egyre általánosabb elvallástalanodás.
- Az elvallástalanodás nálunk a nemzedékek közötti kulturális törés kifejeződése.
- Az ifjúsági vallási megújulás: félig álom, de félig valóság, ami ellentmond a folyamatos és megállíthatatlan elvallástalanodás feltételezésének.

Az ifjúsági vallásosság: szembefordulás a felnőtt nemzedékekkel és a bevett kultúrával? Az ifjúsági vallási szubkultúrák mind a nagy egyházakon belül, mind a szektákban és az új vallási mozgalmakban sajátos jellemvonásokat mutatnak.” (*Tomka Miklós uo.*)

A fiatalok vallásosságának kérdése, tehát szorosan összefügg a fiatalok másságának kérdésével. „Lehet az ifjúság körében tapasztalt jelenségek, minták jó részét

ifjúságspecifikus jelenségként, az ifjúságcentrizmus egyfajta kifejeződéseként tekinteni, olyan jelenségekként, amelyek nem lépik át a generációs határvonalakat, s amelyeket követők idővel szükségképpen 'kinőnek'. Lehet ugyanakkor e jelenségeket, mintákat úgy is tekinteni, mint amelyek adott generáción belül hosszabb időn át fennmaradva, s a következő generációnak továbbadva adott minták általánosodásához vezetnek, s így ezeket a jelenben, generációs metszetben feltárva ezzel voltaképpen egy szélesebb társadalmi kultúra jövőidejét vetíthetjük előre." – folytatva Imre Anna gondolatfeltevését – „a fiatalok vallásosságának vizsgálata érdekes tanulságokkal szolgálhat mindkét vonatkozásban. A vallásosság mértékében vagy kifejeződési formáiban bekövetkezett változások értelmezhetőek egyrészt az előző generáció mintáit elutasító fiatalok részéről valamiféle új, sajátos megismerési formák, értékek, életmódmin-ták kereséseként, vagyis mint egyfajta generációs különállás, ifjúsági 'etnocentrizmus' kifejeződése. Értelmezhetőek azonban másrészt jelzéseként vallásosság generációs utánpótlására vonatkozóan. A vallásos magatartásban bekövetkezett változások, újabb tendenciák megjelenése többnyire az ezekre fogékonyabb fiatalok körében észlelhetőek először, így a fiatalok vallásosságában valószínűsíthetően hosszabbtávú tendenciák kezdetei foghatók meg minden körülmények között. Magyarországon a helyzet még sajátosabb: a rendszerváltást követően a teljes vallásszabadsággal (1990. évi IV. tc.) lehetővé vált a legkülönfélébb, korábban széles körben ismeretlen kisegyházak, (bázisközösségek, szekták, ezoterikus vallási mozgalmak) hazai, legális működése – ezek tevékenységének megszorodása már a kívülálló járókelők számára is napi tapasztalat. A sokféle, újonnan megjelenő keresztény és nem keresztény kultusz elsősorban a fiatalokat célozza meg, akik e téren gyakran meglehetősen tájékozatlanok, felkészületlenek, egyben azonban éppen ők a leginkább fogékonyabbak is az ilyen formákban megfogalmazódó kérdésekre.” (Imre Anna: *Vallásosság a mai egyetemi hallgatók körében*)

A fiatalok mássága és ifjúságcentrizmus

A kilencvenes évek alapvető változást eredményeztek a fiatalok önállósodásában, élettervezésében. Tovább folytatódott a fiatalok individualizálódása, mely megmutatkozik értékorientációikban, élettervezésükben, társadalmi és politikai cselekvésben is. Különösen a középiskolás fiatalok önállósodása járt együtt az ifjúsági életszakasz felértékelődésével, mely változást eredményezett a fiatalok és felnőtt társadalom, illetve annak intézményei közötti viszonyban. A fiatalok korai önállósodása, az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása, az ifjúsági identitás növekedésével jár együtt, amely nagyon sok esetben annak fokozott hangsúlyozásával jár, hogy problémáikat a felnőttek nem értik meg, illetve a felnőtt társadalom intézményes képviselői kimondottan ellenségesen bánnak a fiatalokkal, miközben nem sokat tesznek értük. A kilencvenes években különösen fontossá vált, azoknak a fiataloknak a megragadása, akik a kilencvenes évek korszakváltásának legmarkánsabb megtestesítői. Vizsgálataink azt mutatják, hogy a magyar fiatalok körében kialakult egy ifjúságcentristának nevezhető csoport, amely-nél a kortárscehophoz tartozás, az ifjúsági identitás markáns megjelenítése összekapcsolódik a felnőtt-társadalomtól való éles elhatárolódással, és az azzal való konfliktusos viszonyal.³

Az ifjúságcentrista fiatalok számára a szabadság a legfontosabb érték, amely mindenféle egyéni (udvariasság, vallásos hit, tradíció), illetve közösségi kötelek, korlátok (társadalmi rend, nemzetbiztonság) – a fiatalok többségénél erőteljesebb – elutasításával kapcsolódik össze. Az ifjúságcentrista fiatalok szabadságvágya a döntésekbe való nagyobb beleszólás követelésével, a hatalom és gazdagság felértékelésével is párosul. Az ifjúságcentrista fiatalok pesszimistábban látják a saját és a társadalom jövőjét. Az ifjúságcentrista fiatalok negatívan viszonyulnak a felnőtt társadalomhoz és a felnőtt társadalom intézményeihez. Az ifjúságcentrista fiatalok sokkal erőteljesebben fogalmazzák meg elégedetlenségüket az iskolával szemben: sokkal elégedetlenebbek a tanár-diák viszonytal, sokkal kevesebbre értékelik céljaik megvalósításában játszott szerepét. Gondjaikat problémáikat az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé beszélik meg szüleikkel, felnőtt környezetükkel. Felértékelődik körükben a kortárscsoportok szerepe. A konfliktus a felnőtt világ és fiatalok értékorientációi és aspirációi között markánsan jut kifejezésre az ifjúságcentrista fiatalok kulturális mintakövetésében, az ifjúsági kulturális mintákkal való azonosulásban.

Az ifjúságcentrista fiatalok körében napjainkban ugyan megőrizték vezető szerepüket az alternatív kulturális minták, de szerepük kisebb, mint korábban volt, sőt kisebb a fiatalok többségénél is. Felértékelődtek viszont az agresszivitást és menekülést kifejező ifjúsági csoportok. Az ifjúságcentrista fiatalok korai önállósodása a „feszültségoldó technikák” (dohányzás, alkohol, drog) fokozott alkalmazásához vezet.

Az ifjúságcentrista fiatalok politikai érdeklődése nagyobb mint a fiatalok átlagáé, de sokkal elégedetlenebbek a felnőtt társadalom politikai intézményeivel, például a mindenkorai kormányok ifjúságpolitikájával, illetve az ifjúsági politikai és közéleti szerveződésekkel, például a hallgatói és diákönkormányzatokkal. Az ifjúságcentrista fiataloknál mindenekelőtt a posztkonvencionális politikai cselekvés játszik szerepet, mintegy függetlenül attól érdeklődik-e a fiatalokat a politika, illetve elutasítóak-e, vagy közelállók-e a politikához, a politikai intézményekhez, a politikusokhoz.

A posztkonvencionális politikai cselekvést – a korábbi politikai szociológiai irodalommal összhangban – még inkább sajátjuknak érzik az ifjúságcentrista fiatalok. Kaase és Barnes a hetvenes évek végén felhívják a figyelmet, hogy a nyugati demokráciákban a politikai cselekvés átalakulására a konvencionális politikai cselekvést felváltja a posztkonvencionális cselekvés, melynek lényege, hogy kiszélesedik a politikai cselekvés repertoárja (Barnes-Kaase 1979). A repertoár kiszélesedésének magyarázatakor két forgatókönyv terjedt el. Az egyik, amely a politikai cselekvési repertoár átalakulá-

³ Az ifjúságcentrizmusnak empirikus mérését német kutatók dolgozták ki, melyet 1989 óta alkalmazunk Magyarországon. Az ifjúságcentrizmus skála tíz állítást tartalmazó kérdésből áll, amelyeket a megkérdezetteknek egy négy fokozatú skálán kell osztályozni. Az állításokat faktoranalízissel elemeztük. (Fischer 1985), és tesztelték (Rost, Jürgen-Georg, Werner 1991) (Gábor 1992).

Fischer, A.: *Entwicklung der Messinstrumente, in.: Jugendliche und Erwachsene '85*, (1985) szerkesztette: Fischer, A.-Fuchs, W.-Zinnecker J., Opladen 5. kötet 89-135. o.

Gábor Kálmán: *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái. in.: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai fiatalok kulturális mintái.* (1992) szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, 173-205. o. Rost, J.-Georg, W.: *Alternativ Skalierungsmöglichkeiten zur klassischen Testtheorie am Beispiel der Skala „jugendzentrismus“*, (1991) ZA-Information, Köln, Mai 52-75. o.

sára azt a magyarázatot találja, hogy a nyugati demokráciákban fokozódó konfliktusok csökkentik a politikai legitimitást. Kaase és Barnes hangsúlyozza, ezt a scenáriót nem erősítette meg az a vizsgálat, amelyet öt nyugati demokráciában folytattak. A másik forráskönyv szerint a nyugati demokráciákban fokozódik a politikai döntéshozatalban való részvétel, illetve döntéshozatal befolyásolásának igénye, ez az élet minden területén feszültséget eredményez, és a politikai cselekvési formák kibővüléséhez vezet. Kaase és Barnes hangsúlyozzák, hogy az utóbbi scenáriót, melyet Huntington a hetvenes évek elején fejtett ki egy elméleti írásában, megerősítették saját vizsgálataik (*Huntington 1974*). Kiemelik, hogy a posztkonvencionális cselekvés (aláírások gyűjtése, polgári kezdeményezés, sztrájk, tömegközlekedés feltartóztatása, lakásfoglalás stb.), és annak politikai kompetenciája részévé vált, különösen a fiatalok politikai aktivitásának, amely még húsz évvel korábban is ritkaságnak számított a demokratikus közéletben. A fiatalok és felnőttek viszonyának analízise alapján kiemelik, hogy a fiatalok karakterisztikus vonása az új, a posztkonvencionális politikai cselekvés, amely az iskolázottság emelkedésével kapcsolódik leginkább össze. Hangsúlyozzák, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés nem elsősorban az ifjúsággal, hanem a nemzetközi hatással függ össze.

Barnes és Kaase tehát úgy érvelnek, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés először is összefügg az iskolázottság kiterjedésével, és az annak nyomán kialakuló posztmaterialis értékrendbe ágyazódik. Másodszor, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés kialakulása egy megismerési és tanulási folyamat eredménye, és annak az igénye, hogy valami történjék. Harmadszor a posztkonvencionális politikai cselekvés összefüggésben van a generációs konfliktusokkal is, azon fiatalok körében erősödik fel, akik leginkább szembe kerülnek a felnőtt társadalom intézményeivel, életkörülményeivel. Végül a negyedik tényezőként a tömegkommunikáció hatását emelik ki, illetve azt, hogy ellentmondás van a modern tömegkommunikáció szerepének és hatásának növekedése, valamint hatékonysága, és a demokrácia politikai intézményrendszerének változatlanlansága és nehézsége között (*ld. Barnes, S. – Kaase, M.: Political action. Mass participation in five western democracies. 1979, Beverly Hills, CA: Sage*).

Az ifjúságcentrizmus radikalizálja a fiatalok politikai cselekvését. Sokkal inkább vennének részt sztrájkban, a közlekedés megbénításában, illetve a politikai cselekvés általunk felsorolt legradikálisabb formájában, erőszakos akcióban a rendőrökkel, illetve a „másik oldalon” állókkal szemben.

Agresszív ifjúsági kultúra és politikai kultúra – a szkinhed jelenség

A szkinhed jelenség sokféleképpen értelmezhető, az ifjúságkutatók (szociológusok, politológusok) többsége azt a felfogást fogadja el, hogy az ifjúsági kultúra része. A nyolcvanas évekre meghatározó ifjúsági kultúrává váltak: az alternatív kultúra (alternatív békemozgalom, környezetvédelem, új vallási mozgalmak), a fogyasztói kultúra (diszkrét, videó-rajongók) illetve az agresszív ifjúsági kultúra, azon belül a szkinhedek, a szkinhed jelenség. A nyolcvanas évek közepéig az ifjúságkutatók úgy gondolták, hogy az ifjúsági korszakváltás összhangban a modern társadalmak egyre szélesedő középosztályának létrejöttével, az iskolarendszer kiterjedésével (stb.) az ifjúság mintaadó

kultúrájává az alternatív kultúra válik, amely egyet jelent a társadalmi sokszínűség tolerálásával, a társadalom intézményrendszereinek demokratizálódásának, pluralizálódásának elfogadásával, illetve arra irányuló törekvésekkel és a fiatalok közötti különbségek (települési, nemek és faji különbségek) kiegyenlítődéssel. A kilencvenes évek elejére világossá vált, hogy ezen elképzelések illúzióknak bizonyultak, az ifjúságcentrizmus egyre inkább összekapcsolódik az intoleranciával, elsősorban a tizenéves, alacsony iskolázottságú fiúk körében: növekszik a másság, az intézmények demokratizálódásának, pluralizálódásának, az erőszak, az etatizmus tisztelete elutasítása. Ez összefügg azal, hogy a modern társadalmakban sem valósult meg a társadalmi kiegyenlítődéssel, sőt fokozódott ezen társadalmak kettészakadása; nemcsak a felemelkedési esélyek növekedtek, de a leszakadók tábora is, amelynek szemléletes jelensége a fiatalok munkanélkülisége, és a bevándorlók, külföldi munkavállalók elkülönülése társadalomalatti osztállyá válása, illetve azok elleni gyűlölet felerősödése.

Magyarországon a szkinhedekkel szimpatizálók 1989-ben különbséget mutattak iskola-típus szerint: az egyetemisták 5%-a, a gimnazisták 9%-a, a szakmunkástanulók 13%-a szimpatizált a szkinhedekkel. Az iskolatípusok szerint különbségek mellett a nemek szerinti különbség is erőteljesen kirajzolódott: az egyetemisták esetében a fiúknál 8% a lányoknál 4%, a gimnazistáknál a fiúknál 9%, a lányoknál 5%, a szakmunkástanulókban pedig a fiúknál 15%, a lányoknál pedig 11% volt a szkinhedekkel szimpatizálók aránya. A szkinhedekkel szimpatizálók arányának alakulása már 1989-ben is szoros összefüggést mutatott az ifjúságcentrizmussal. Az egyetemisták körében az ifjúságcentrizmus csökkentette 4%, a gimnazisták és szakmunkástanulók körében pedig közel azonos arányban 18%, illetve 17%-ra növelte a szkinhedekkel szimpatizálók arányát.

A szkinhedekkel szimpatizálók aránya 1993-ban 1989-hez képest az egyetemisták és a gimnazisták körében kismértékben csökkent 2%, illetve 8%, a szakmunkástanulók körében viszont 31%, amely nagy mértékű növekedést mutatott. Folytatódott az ifjúságcentrizmusnak az agresszív ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása: *Az ifjúságcentrista egyetemisták 3%-a, gimnazisták 13%-a, a szakmunkástanulóknak viszont 50%-a (!) szimpatizált a szkinhedekkel.*

1989-ben az ifjúságcentrizmus ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása ekvált a politikai érdeklődéstől. Az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé érdeklődtek a politika iránt mint a felnőttminta-követők: Az egyetemisták körében az ifjúságcentrista egyetemisták 65%-t, felnőttminta-követők 86%-t, a szakmunkástanulóknak pedig 23%-t, illetve 31%-t érdekelte a politika. A gimnazisták képeznek csak kivételt, ahol a fenti arány 60%, illetve 57% volt.

1993-ban a gimnazistáknak 38%-t, a szakmunkásoknak pedig 9%-t érdeklí a politika. *A gimnazisták körében a felnőtt mintát követőknek 30%-t, az ifjúságcentristáknak 40%-t a szakmunkástanulók körében viszont a felnőttminta-követőket egyáltalán nem, az ifjúságcentristáknak viszont 23%-t érdekelte a politika.* Az egyetemisták körében pedig egy kiegyenlítődéssel volt megfigyelhető: a felnőttminta-követők 63%-t az ifjúságcentristáknak 60%-t érdekelte a politika.

Az ifjúságcentrizmus politikai érdeklődésre gyakorolt hatása összekapcsolódik a fiatalok politikai cselekvésének megváltozásával, a posztkonvencionális cselekvés formák elterjedésével, melynek skálája az aláírások gyűjtésétől, az engedélyezett demonstráción át a polgári kezdeményezésekig, végső soron pedig az erőszakos proleszt

cselekvések – köz és magántulajdon sértés, erőszak alkalmazása rendőrökkel és más személyekkel szemben, fegyver és robbanó eszközök alkalmazásának – elfogadásáig terjed. *Az ifjúságcentrista fiatalok legmarkánsabb jellemzője, hogy inkább fogadják el az erőszakosabb politikai cselekvési formákat, mint a többiek: például az ifjúságcentrista középiskolás fiatalok 26%-a támogatná a közlekedési demonstrációt, 23%-a venne részt polgári kezdeményezésekben, és 11% alkalmazna erőszakot rendőrökkel, és más személyekkel szemben, a fenti arányok a középiskolás fiatalok körében viszont csak 14%-10%-4%.*

A magyarországi vizsgálatok adatait áttekintve azt találjuk, hogy a szkinhed jelenléte két korszaka különíthető el. Az 1989. előtti és a rendszerváltás utáni időszak, a kilencvenes évek. Azt látjuk, hogy a szkinhedekkel szimpatizálás életkor-, nem- és iskolaszpecifikus. A szkinhedekkel szimpatizálók a középiskolás korosztályból, mindegyikből a szakmunkástanulókból, és többnyire a fiúk közül kerülnek ki. Az iskola szerkezeti szegregáltságát követi az ifjúsági kultúra szegregáltsága: 1989-ben is élesen elkülönül az alternatív ifjúsági kultúra, amely az egyetemista, gimnazista fiatalok egy részének mintája, és a fogyasztói és agresszív ifjúsági kultúra, amely a szakmunkástanuló és szakközépiskolás fiataloknak jelent mintát. 1989-ben még az ifjúság lázadása elvált a politikai érdeklődéstől, a politikai cselekvéstől. A politikai érdeklődés általában magas volt és a fiatalok döntő többsége az akkor ellenzéki politikai pártokat és a kommunista rendszer megdöntését támogatta.

Az 1990. évi szabad választásokat követő időszakban felgyorsult az ifjúsági korszakváltás, felértékelődött az iskolai ifjúsági korszak fontossága. Az iskolai ifjúsági korszak felértékelődése azt jelenti, hogy az iskola felé nemcsak a tudás megszerzése jelent meg elvárásként, hanem a szabadidő, sport tevékenységek megszervezésének, a tanulói önállóság tiszteletben tartásának, az iskolai élet belső demokratizálódásának elvárásaként is, és tovább fokozódott az igény az egyetemi kapuk még szélesebbre tárására is.

A szabadidő tevékenység kibővülésének, az aktív szabadidő tevékenységi formák előretörésének lehettünk tanúi – kerékpározás, turisztika, hegymászás stb. Látványos az ifjúsági kulturális stílusok sokszínűvé válása, illetve azokban bekövetkező alapvető fordulat. Az új ideál a vállalkozó, a yuppie és ehhez kapcsolódóan a szabadidő tevékenységek a materiális értékek felerősödésével járnak együtt és ezen fiatalok politikai érdeklődése válik meghatározóvá, ezzel összefüggésben növekszik a társadalmi jövő optimista megítélése, illetve csökken az ifjúsági kultúra származási, nemek szerinti meghatározottsága.

Azzal egy időben, hogy a fiatalok piackonform magatartása előtérbe kerül, tanúi lehettünk az alternatív ifjúsági kultúra hanyatlásának és az agresszív ifjúsági kultúra előre törésének (a szkinhedekkel szimpatizálók aránya megduplázódott 1989-hez képest). A szkinhedekkel szimpatizálók még inkább a szakmunkástanulók, a tizenéves fiúk közül kerülnek ki, de a szkinhedekkel szimpatizálás sokkal inkább részévé vált az ifjúság lázadásának, az ifjúság lázadása pedig sokkal inkább vált a politikai agresszív-proteszt cselekvés ösztönzőjévé. Mindez olyan körülmények között, amikor a fiatalok politikai érdeklődése csökkent. Az ifjúság lázadása és a politikai agresszivitás összekapcsolása magyarázatra szorul. *A fiataloknak mintakövetésének két szélső pólusa: a yuppiek és szkinhedek: mindkettő a piachoz erőteljesen kötődő szenvedélybetegség. A yuppiek a gazdasági, üzleti karrier érdekében a fiatalság gátlástalanságával törekkenek a felnőtt társadalommal való integrálódásra, mint nyertesek. (A középiskolások 54%-a szimpatizál a yuppiekkel, a gim-*

nazistáknak 50%-a, a szakmunkástanulónak 59%-a.) A szkinhedek pedig az oktatási intézményrendszer és a piac perifériájára sodródva, gátlástalanul lépnek fel a náluk még inkább perifériára kerültekkel, cigányokkal szemben, mint a piaci harc vesztesei. A kontrasztot jól mutatja, hogy a yuppie és szkinhed minták leginkább a szakmunkástanulók körében találunk szimpatizálókra, illetve azokban a helyi társadalmakban, ahol legélesebben rajzolódik ki a gazdagok és szegények közötti különbség. Az átmenet sajátossága, hogy a perifériára kerülés a piacon, amely politikai agresszivitással párosul, egyben maga után vonja a szkinhedek gátlástalan politikai perifériához való sodródását, és a szkinhed jelenség erősödését.

„A szkinhed mozgalom társadalmi veszélyessége pont abból ered, hogy a kilencvenes évek elején összekapcsolódott a politikai érdeklődéssel. Az aktív, kemény mag ugyan nem tehető 3-400 főnél többre, de – mint a fenti vizsgálatból is látható – befolyásuk jelentős, s nem kiszámítható előre, hogy cigány- és idegengyűlöletükben, sovinizmusukban, irredentizmusukban meddig mennek el. Gondolkodásmódjuk iskolázatlanságukból, olvasatlanságukból és tájékozatlanságukból adódóan csak végletes ítéletalkotásra képes: valami vagy nagyon fehér, vagy nagyon fekete számukra. Ennek megfelelően viszonyulnak a mindennapi társadalmi valósághoz is: istenítenek vagy pusztítanak. Társadalmi helyzetük, nem egy esetben a család státuszcsoportjának lefelé történő elmozdulása eltorzítja Én-képüket, nem-igaz viszonyba kerülnek a környezettel.” (Tarján G. Gábor: *A szkinhed mozgalom és a társadalom*)

Irodalom

- [1] BARNES, S.-KAASE, M.: *Political action. Mass participation in five western democracies.* Beverly Hills, 1979. CA: Sage
- [2] BÁNFALVI CSABA: *Szebb időkre várva.* Budapest, 1994
- [3] CHISHOLM, LYNNE: *Élesebb lencse vagy új kamera?* in.: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, 1993
- [4] DAHRENDORF, RALF: *Reflections on the Revolution in Europe.* New York, 1990. Random House
- [5] DAHRENDORF, RALF: *Fiatalokhoz címzett jegyzetek.* in.: A modern társadalmi konfliktus. Budapest, 1994. Gondolat Könyvkiadó 281-291.
- [6] ELEKES ZSUZSANNA-PAKSI BORBÁLA: *A magyarországi középiskolások alkohol és drogfogyasztása.* Bp. Népjóléti Minisztérium, 1996.
- [7] FISCHER, A.: *Entwicklung der Messinstrumente.* in.: Jugendliche und Erwachsene '85, szerkesztette: Fischer, A.-Fuchs, W-Zinnecker J., Opladen, 1985. 5. kötet 89-135
- [8] GÁBOR KÁLMÁN: (szerk. és tanulmányok) *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság.* A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szeged, 1992. 224
- [9] GÁBOR KÁLMÁN: *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái.* in.: Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai fiatalok kulturális mintái. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, 1992. 173-205

- [10] GÁBOR KÁLMÁN: *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság*. Bp. Oktatókutatató Intézet, 1993. 26. [Kutatás közben Vol. 192.]
- [11] GÁBOR KÁLMÁN: *Ifjúsági korszakváltás, ifjúság és politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében*. INFO, 1993. 26. szám
- [12] GÁBOR KÁLMÁN: *Nacionalizmus, generációs konfliktus, politikai cselekvés a szegedi és szabadkai fiatalok körében*. Educatio, 1993. Vol. 2. 357-365
- [13] GÁBOR KÁLMÁN: *Az egyetemisták életstílusa és politikai cselekvési mintái*. Educatio, 4, 1995. 733-742
- [14] GÁBOR KÁLMÁN: *Ifjúságkutatási tézisek*. Educatio Füzetek, Vol. 2. 5-13
- [15] GÁBOR KÁLMÁN: *Az ifjúságkutatás irányvai a kilencvenes években*. Educatio, 1995. Vol.2.
- [16] GÁBOR, KÁLMÁN-BALOG, IVÁN: *The Impact of Consumer Culture on Eastern European Youth*. Educatio, 1995. Vol. 2. 311-327
- [17] GÁBOR KÁLMÁN: *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás*. Educatio Füzetek, 1996. Vol. 2. 13-34
- [18] LAKI LÁSZLÓ: *Ifjúsági munkanélküliség*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1993.
- [19] POPPER, KARL R.: *The Open Society and its Enemies*. Routledge & Kegan Paul London, 1977.
- [20] ROST, J.- GEORG, W.: *Alternativ Skalierungsmöglichkeiten zur klassischen Testtheorie am Beispiel der Skala „jugendzentrismus“*. ZA-Information, Köln, 1991. Mai 52-75
- [21] SZABÓ MÁTÉ: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Budapest, Villányi úti könyvek, 1998.
- [22] SZABÓ ILDIKÓ – ÖRKÉNY ANTAL: *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány, 1998.
- [23] RÁCZ JÓZSEF: *Ifjúsági (szub)kultúrák, Intézmények, devianciák*. Budapest, Scientia Kiadó, 1998.
- [24] SZALAI ERZSÉBET: *Technokraták, kliensek, yuppie-k. A gazdasági elit szerkezete és viselkedése*. in.: Szalai Erzsébet: *útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*. Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994. 201-211
- [25] WALLACE, CLAIRE: *Ifjúság, munka és oktatás a posztkommunista Európában: út az individualizáció felé?* Korunk, 1998. 6. szám, 5-12
- [26] WALLACE, CLAIRE – JONES, GILL: *Youth, Family and citizenship*. Buckingham-Philadelphia, 1992. Open university Press
- [27] WALLACE, CLAIRE – JONES, GILL: *Ifjúság, család, polgárrá válás*. Korunk 5. szám, 1996. 91-98
- [28] WAITS, MEREDITH – ZINNECKER, JÜRGEN: *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*. in.: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, 1993.

- [29] ZINNECKER, JÜRGEN: *Untersuchungen zum Wandel von Jugend in Europa – Das Beispiel westdeutscher und ungarischer Jugend*, in.: Melzer, W. – Heitmeyer, W. – Liege, L. – Zinnecker, J.(Hrsg.) *Osteuropäische Jugend im Wandel*, Weinheim/München, Juventa Verlag, 1991. 121-137
- [30] ZINNECKER, JÜRGEN: *A fiatalok a társadalmi osztályok terében* (Új gondolatok egy régi témához). in.: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, 1993
- [31] ZINNECKER, JÜRGEN: *Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban*. in.: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, 1993.